

Inden for den omfattende debat om Hitler og nazismen var plan- og programorienteret eller bare ren kynisme og opportuniste indtager han med sin tese om »principled opportunism« igen en mellemholdning. Han påviser, hvorledes Hitler på centrale punkter ikke havde een fast, konsekvent fastholdt linje. Hans udenrigspolitiske konceptioner varierede i tidens løb. Argumentet om »Lebensraum« i øst blev brugt snart mere, snart mindre i perioden og var bortset fra dets økonomisk set forvrølede indhold – måske mere et påskud for ekspansion end den virkelige begrundelse. Hitlers opfattelse af løsningen af det jødiske problem ændrede sig også meget igennem tiden. Først i 1941 mener forf., at den systematiske fysiske ødelæggelse blev besluttet, selv om han helt afviser en af D. Irvings (Hitler's War. New York, 1977) meget publicerede, men lidet troværdige teser om, at Hitler ikke gav ordre til jødeudryddelserne, jf. også kritikken mod Irving hos M. Broszat: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1977, no. 4: Hitler und die Genesis der »Endlösung«. Aus Anlass der Thesen von David Irving.

I beskrivelsen af den indre styreform fremhæver forf. den nyeste forsknings hyppige påvisning af det administrative kaos efter 1933, med et virvar af rivaliserende stats- og partiorganer på alle niveauer, men påpeger også, at dette træk ikke må overdrives. Forf. finder ikke, at ren principløshed var det fremherskende. Han vil blot give stor taktisk manørefrihed inden for en principopfattelse. – Et afsluttende afsnit giver indsigt i forskningens debat om Hitlers familjeforhold og sygdomme.

Bøger, der som denne anlægger åbne fortolkningsmuligheder af Hitlers politik, udsætter sig for den fare, at de undervurderer den krigsvilje, som Hitler dog fra første færd, også som rigskansler, lagde for dagen. Forf. vil gerne betone andre og delvis ydre faktorer betydning for Hitlers forcerede tempo 1937–38. Forf. anfører f. eks. hærens planer om offensiv krig, oprustningen i England og Frankrig samt faren for en økonomisk krise i Tyskland ved den fortsatte oprustning. Men det er vel værd at fremhæve, at disse forhold meget vel kan føres tilbage til reaktioner på Hitler-regimets krigsvilje. Hærens planer lå jo helt inden for den ramme Hitler allerede den 3. februar 1933 havde givet generalerne. Udlandets sendrægtige oprustning havde en snæver sammenhæng med udviklingen i Tyskland efter 1933. Litteraturen efter åbningen af de engelske arkiver i 1968 om Neville Chamberlains politik viser – om nogen havde tvivlet på det – at den engelske oprustning foregik med stor langsomhed, og at den engelske politik var præget af finansministeriets bekymringer over virkningerne af en stor oprustning. Det var derfor politikernes opgave at skabe en situation, således at oprustning og krig blev undgået. – Den økonomiske krise i Tyskland var vel også selvskabt, om den overhovedet i 1939 kan kaldes en krise og dermed være en hovedfaktor til forklaringen af krigens udbrud, jf. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1978, no. 3, s. 347–392, L. Herbst, med kritik af Timothy W. Masons teser herom.

Bogen savner en konklusion, men har en kommenteret, udvalgt bibliografi. Den vel-skrevne og klare bog kan anbefales til enhver, der er interesseret i perioden. Specialisten vil næppe møde de store overraskelser, men få stof til eftertanke ved de rejste forskningsproblemer.

Kay Lundgreen-Nielsen

Anthony Adamthwaite: France and the Coming of the Second World War, 1936–1939.
Frank Cass and Company Ltd., London 1977. 434 s.

Bogen, der var afsluttet i 1974 og har rod i en disputats fra 1966, giver en bred analyse af Frankrigs problemer i mellemkrigstiden, med særlig vægt på udenrigspolitikken mellem 1936–39. Den er opdelt i 3 dele, en om begivenhedshistorien til og med Anschluss

marts 1938, en om strukturen i den franske udenrigspolitiske beslutningsproces og endelig en om kriserne i 1938–39.

I lighed med en udbredt forskningsretning søger forf. at fremstille sammenhængen mellem fransk indenrigs- og udenrigspolitik, men det bliver desværre stort set ved forsøget. De indledende afsnit giver et udmærket overblik over det franske samfunds økonomisk-sociale struktur og politiske system under den tredje republik. De giver også et rids af den franske stats problemer efter 1918 i det nye internationale system.

Frankrig havde samme problem, som forskningen så ivrigt har fremhævet om England, jf. f. eks. Gottfried Niedhardt (*Historische Zeitschrift*, 1978: *Appeasement: Die britische Antwort auf die Krise des Weltreichs und des internationalen Systems vor dem zweiten Weltkrieg*, s. 67–88), nemlig at dets stormagtsstatus var på vej ned, og at forsøg på at hævde den eller standse nedgangen kunne koste dyrt indenrigspolitisk i form af ustabile sociale forhold. Den franske eftergivenhed over for den tyske aggressivitet i 1930'erne skyldtes således ikke alene hensynet til den engelske politik, men havde også rod i en fransk erkendelse af egen svaghed på længere sigt i forhold til Tyskland.

Tabene under Den Første Verdenskrig, befolkningsstagnationen, den i forhold til Tyskland ringere industrielle udvikling – alt førte til, at den aktive franske politik i 1920'erne i forhold til Tyskland blev afløst af resignation, der klarest sås udtrykt i den defensive strategi (Maginot-linjen, vedtaget 1927, næsten færdig i 1934. Om forholdet mellem fransk udenrigspolitik og militærplanlægning se: Robert J. Young: *In Command of France. French Foreign Policy and Military Planning, 1933–1940*. Harvard, 1978).

Forf. påviser, hvordan den Spanske Borgerkrig fik afgørende betydning for lammelsen af den franske udenrigspolitik: visse udenrigspolitiske alternativer såsom en virkeliggørelse af den indgåede alliance med Sovjet blev nu af indenrigspolitiske grunde meget vanskelig at vælge og at udføre. Den i forvejen skarpe indre sociale kamp blev nu yderligere tilspidset og ideologiseret. Det franske Højre, der i 1920'erne havde været overvejende antitysk, blev i 1930'erne splittet om forholdet til Tyskland: for mange var Sovjet og kommunisterne (Folkefronten) værre end Hitler.

Desværre holder forf. sig ikke konsekvent inden for denne ramme af langtidsfaktorer, men fortaber sig mere og mere i detaljer om diplomatiske forhandlinger, der i hovedsagen i forvejen er ganske velkendte. I betragtning af det tilgængelige kildemateriales art, især efter 1929, er det svært at komme med store nyheder på grundlag af arkivstudier. Selv om forf. har brugt en række privatarkiver, bl. a. efter E. Daladier, G. Bonnet, Herriot, L. Blum m. fl., må resultatet siges at være magert. Hovedmaterialet for ham har, som for andre, været de mange, men upålidelige franske erindringer samt indberetninger fra andre landes ambassadører om samtaler med franske politikere og generaler. Dels er dette ikke det bedste materiale, dels har det ført forf. til i praksis i meget høj grad at koncentrere sin fremstilling ikke om sammenhængen mellem fransk indenrigs- og udenrigspolitik, men om de fransk-engelske drøftelser om kriserne i Europa. Det engelske arkivmateriale er jo også langt bedre end det franske, der enten kun i begrænset omfang er tilgængeligt eller har været genstand for omfattende ødelæggelser siden 1940.

Strukturafsnittene behandler problemerne om, hvem der bestemte fransk udenrigspolitik 1936–39. Der er her en forbløffende lighed med den meget hierarkiske og elitære beslutningsproces i samtidens England. Han fastslår, at E. Daladier og G. Bonnet i høj grad selv i de afgørende kriser 1938–39 afgjorde sagerne. Parlamentet havde af mange grunde, herunder langvarige ferier, meget ringe indflydelse. Udenrigsministeriet og de vigtigste ambassadører blev ofte negligeret af politikerne. Bonnet samlede trådene i sit eget kontor og underrettede ikke sine embedsmænd om sine forhandlinger. Forf.s gennemgang af forretningsgangen i udenrigsministeriet og i hæren samt deres roller er interessant og

tankevækkende. Bureaukratiet og trægheden i tankegang havde gode kår begge steder. Uorden og sløseri prægede Bonnets embedsførelse, og gammeldags procedure hæmmede udenrigsministeriets effektivitet. Koordinationen mellem de ledende organer i Frankrig var meget slet, f. eks. mellem den militære og den politiske ledelse. Det er derfor intet under, at koordinationen mellem England og Frankrig var lige så slet.

Det er forf.s gennemgående synspunkt, at Frankrig i 1930'erne *havde* opgivet sin øst-europæiske allierede (Polen, Tjekkoslaviet, Rumænien, Jugoslavien). Denne tolkning styrker således de historikere (f. eks. A. Cienciala, se anmeldelse Historisk Tidsskrift, 1971, Hæfte 1, s. 287 f.), der netop heri ser en forklaring på Polens tilnærmelse til Tyskland i 1934. Kriserne i 1935-38 betød derfor blot, at Frankrig nu måtte drage konsekvensen af denne opgivelse, således at det koncentrerede sig om sydflanken, d.v.s. forholdet til Italien, både i Middelhavet og i Nordafrika. Forf. betoner, at den militære planlægning 1938-39, og især efter München, helt var koncentreret om Italien, og ikke om Tyskland.

Den Spanske Borgerkrig tvang Frankrig til at vælge mellem Østeuropa og Middelhavet, og man valgte at prioritere Middelhavet øverst. Hvis denne tolkning er rigtig, så bliver dog den franske politik over for Spanien endnu mere uforståelig. Andetsteds siger forf. imidlertid også, at Bonnet anså klassekampsfaren i Frankrig for farligere end de strategiske farer i Spanien. Han påviser ligeledes, at Bonnet-Daladier ikke i princippet var imod Francostyret, men at de var bange for at italienerne skulle få besiddelser i Spanien (Mallorca). Forf. diskuterer ikke disse modstridende tolkninger.

Forf. gør usædvanlig meget ud af personernes rolle, og han viser udpræget sans for det biografiske element. En væsentlig del af bogen bliver en gennemgang af især Bonnets politik. Forf. søger her, ikke særligt overbevisende, at gøre Bonnets metoder og politik mere acceptable end de almindeligvis skildres. Forf. giver dog selv så mange eksempler på Bonnets tvetydige og tvivlsomme adfærd, både i samtiden og ved hans senere forklaringer, der for det meste er bortforklaringer, at der ikke er megen grund til at tro på en »bedre« Bonnet. Den kritiske gennemgang af Bonnet-materialet i appendix tyder på det samme.

Den store overvægt af beskrivelser af engelsk-franske forhandlinger slører problemstillingen om ikke den franske Bonnet-linje primært søgte et alibi i Neville Chamberlains politik. Forf. giver eksempler på, at englænderne nødigt så en kraftfuld, aktiv fransk politik i forhold til Tyskland. Begge parter var således udmærket tilfreds med hinanden for så vidt angik appeasement.

Der er ikke megen sammenhæng mellem forf.s strukturafsnit og hans begivenhedsafsnit. Det udenrigspolitiske kriseforløb fremstilles ret så rodet. Hyppigt behandles op til flere store emner på een side, og ofte sammenblandes stort og småt i uskøn blanding. Anekdotestof og diplomatsladder bringes med samme vægt som tilløbene til analyser. For mange irrelevante og trættende detaljer, især af biografisk art, tynger fremstillingen og svækker dens sigte.

Det er et hovedsynspunkt hos forf., at forskellen mellem appeasement tilhængere og modstandere inden for udenrigsministeriet og hos politikerne, især inden for regeringen, ikke var så stor som parternes senere erindringer har gjort den. D.v.s. forf. i praksis gør Bonnet »bedre«, Reynaud, Mandel og Léger »værre«. Han vedgår dog, at embedsmanden R. Massigli var imod München-politikken, men han blev da også gået. Han fremhæver, at Y. Delbos (udenrigsminister 1936-38, Bonnets forgænger) og Daladier styrede en midterkurs. De var hverken for en Flandins store føjelighed over for tyskerne eller for en Reynauds eller Mandels krigeriskhed. Han påviser klart, at ingen i den franske ledelse i 1938 ønskede at kæmpe for Tjekkoslaviet. Nøjagtig som i England ses det, at den franske ledelse i måneder før München-krisen havde besluttet sig til en kurs, der betød

store tjekkoslovakiske indrømmelser. Der var visse nuancer angående graden af de nødvendige indrømmelser, men ikke om at tjekkoslovakiske indrømmelser måtte der til.

Bogen afsluttes med en bibliografi, og interessante appendix om kilder og arkiver, samt biografier.

Kay Lundgreen-Nielsen

Viggo Sjøqvist: Besættelsen 1940. De danske forudsætninger for den 9. april. Kbh., Gyldendal 1978. 75 s.

Dr. Sjøqvists nyeste, lille bog er udsprunget af en holmgang i Flensborg Avis i sommeren 1977 – der nok en gang vendte 9. april-problematikken i luften. Men dens rødder stikker naturligvis langt dybere, i de mange års arbejde med danske sikkerheds- og forsvarspolitiske problemer. Ganske vist har Sjøqvist aldrig før beskæftiget sig nærmere med det umiddelbare forspil til den 9. april, for hans bog om *Danmarks udenrigspolitik 1933–40* rakte stafetten videre til Johan Hvidtfeldts studie – der så aldrig kom – og biografierne af Scavenius og Munch beskæftiger sig kun perifert eller slet ikke med baggrunden for kapitulationen. Alligevel vil man finde flere af hovedsynspunkterne i *Besættelsen 1940* formuleret allerede tidligere i forfatterskabet, således godtagelsen af tesen om det militære tomrum som en magnet for stormagtsintervention, troen på at et nordisk forsvarssamarbejde kunne have afværget katastrofen – men rigtignok også samtidig en erkendelse af, at dette ikke havde været muligt at realisere – og endelig hypotesen om at man fra dansk side havde en klar opfattelse af landets placering i den offensive tyske strategi; i *Danmarks udenrigspolitik* fokuseres der særligt på viceadmiral Hjalmar Rechner, i det nye arbejde er blikket udvidet til udenrigsminister Peter Munch.

Det er Sjøqvists grundsynspunkt, at debatten omkring kapitulationsbeslutningen den 9. april alt for nærsynet har samlet interessen om Berliner-gesandtskabets indberetninger og deres troværdighed. Udfra det almindelige ukendskab til den tyske planlægning – og fordi prognoser nødvendigvis må være behæftet med uklarheder og fejl, har man haft alt for let ved at acceptere ministertrojkaen Stauning–Munch–Alsing Andersens hovedpåstand om, at angrebet kom totalt overrumplende. Denne perspektivforvrængning har drejet blikket væk fra de lange linjer i kapitulationsbeslutningen og haft sit store ansvar for en offentlig debat om »krigsskylden«, der i sine forklaringer end ikke er vejet tilbage fra forræderianklagen.

Nu kan man vel altid diskutere, hvor ansvaret for afsporingen og vulgariseringen af 9. april-diskussionen bør lægges, men dette er i alle tilfælde et ganske underordnet spørgsmål i forhold til det indlysende rigtige i Sjøqvists udgangspunkt, med viljen til at følge april beslutningens rødder tilbage til strategidebatten i 30'erne. Sjøqvist har her afstukket en kurs, der bør blive ledende for diskussionen fremover – og har dertil selv hejst et par provokative signaler. Det er efter min mening her at bogens hovedfortjeneste ligger.

Mange af Sjøqvists iagttagelser fremstår i højere grad som ansatser og hypoteser end forfatteren nok selv vil mene. Det skyldes den korte, letløbende form og den knappe dokumentation. Men flere punkter virker overbevisende og skal nok modstå en nærmere prøvelse. Jeg tænker særligt på betragtningerne over forsvarsdiskussionen i 30'erne, der aldrig skabte klarhed over konsekvenserne af neutralitetsberedskabet, men tværtimod gav en margin for den opfattelse, at der også kunne føres eksistenskamp. Regeringen havde sit store ansvar for at man formentlig bevidst undgik at søge klarhed – til trods for at man velsagtens havde befolkningens store flertal og også store dele af oppositionen bag